

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

	Özbək dilində ibrani adlari	
20	Rəxşanə BABAZADƏ, Mustafa Zəririn “Yüz hədis və yüz hekayə” əsərində məsdər	175
21	Aytəkin ZEYNALOVA, Özbəkistan və naxçıvan mətbəxində folklor elementləri	178
22	Nazmina ABDISAMETOVA, Qorabuloq shevasida qo‘llanadigan idish-tovoq va uy anjomlari nomi	180
23	Mohlaroyim IZZATOVA, Folklor adabiyotining milliy tafakkur taraqqiyotidagi o‘rni	183

2-sho‘ba. O‘ZBEK SHEVALARI TADQIQOTLARI

1	Samixon ASHIRBOYEV, 20-yillar matbuoti: Faxri Kamolning singarmonizm talqini 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/IYBD6338	187
2	Abdulhay SOBIROV, O‘zbek areal tilshunosligining shakllanish va rivojlanish bosqichlari 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/NDQE1005	191
3	Shukurjon NORBAYEVA, Xorazm shevalari leksikasida substrat asosli birliklar 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/EMTE8289	195
4	Ibrohim DARVISHOV, Namangan qipchoq shevalarida sinonimlar 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/OKNB2844	200
5	Mo‘minjon TURDIBEKOV, Tojikistonda o‘zbek shevalarining o‘rganilishi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/SDAQ1466	205
6	Murodqosim ABDIYEV, Salohiddin RAXMONOV, Chandir shevasining ba’zi grammatik xususiyatlari xususida (Pastdarg‘om tumani Chandir qishlog‘i misolida) 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/DHJ12368	209
7	Jo‘ra XUDOYBERDIYEV, Y.D.Polivanov va o‘zbek shevashunosligining ayrim masalalari	212
8	Alisher UBAYDULLAYEV, Qipchoq lahjasiga mansub ayrim qarindoshlik terminlarining lingvistik tahlili 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YMZR8354	219
9	Navro‘z RAXMONOV, Qipchoq shevalarini o‘rganishning yangi bosqichi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YMGU2063	223
10	Zoxira XIDRALIYEVA, Iqon shevasiniung o‘zbek adabiy tili va ayrim o‘zbek shevalariga munosabati	225
11	Baurjan SAYFULLAYEV, O‘zbek va qozoq til kontaktlari natijasida shakllangan toshkent qozoq shevasining lingvistik tahlili	228
12	Zilola TILLABAYEVA, Samarqand viloyati qarluq shevalarida o‘zlashma qatlam va bilingvizm masalalari 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/GKIU1258	236
13	Vaziraxon ALIMBEKOVA, Adabiy tildagi lakuna va sheva leksikasi munosabati	239
14	Muattarxon TURDIXO‘JAYEVA,	243

QIPCHOQ LAHJASIGA MANSUB AYRIM QARINDOSHLIK TERMINLARINING LINGVISTIK TAHLILI

LINGUISTIC ANALYSIS OF SOME KINSHIP TERMS BELONGING TO THE KIPCHAK DIALECT

Alisher UBAYDULLAYEV,

O'zMU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YMZR8354

Annotation. *The article compares and analyzes some kinship terms used in the dialect of the Kashshof village with words in the literary language and existing dialects, and provides comments on this. Also, lexical units in this dialect are analyzed as a regional linguistic phenomenon, and the historical development of terms is compared with the current Uzbek literary language. A number of linguistic methods, such as comparison and comparative-historical, are effectively used in the analysis of examples.*

Key words: *Kashshof village dialect, dialectology, Karluk, Kyrgyz-Oguz dialect, lexical features, colloquial speech.*

Tilimiz turkiy tillar ichida ko'p lahjaliligi bilan ajralib turadigan, shevalari bir-biridan keskin farqlanadigan tillardan biridir. O'zbek shevalarining leksikasini o'rganish hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Xususan, o'zbek tili qarluq, qipchoq va o'g'uz lahjalariga mansub shakllarga ega bo'lib, Jizzax viloyati G'allaorol tuman Kashshof qishlog'i shevasi boshqa shevalardan fonetik, leksik, morfologik jihatlariga ko'ra sezilarli darajada farq qiladi. Xalq tilining hududiy namunalari bo'lmish shevalar benihoya nodir boylik, ular adabiy tilimizning asosiy boyish manbalaridan biri hisoblanadi. Shevalarga oid so'zlarni to'plash, chuqur o'rganish, lisoniy-tarixiy jihatdan tavsiflash til va xalqning murakkab tarixini tadqiq etishda muhim omillardan biridir.

O'zbek tili leksikasini sheva so'zlari bilan boyitish masalasiga jiddiy ahamiyat qaratish zarur. Prof. S.Ashirboyevning ta'kidlashicha, shevalar to'xtovsiz rivojlanib boradi, bu esa shevalarning doimiy ravishda nazariy jihatdan o'rganib borishni taqozo etadi va ilmiy-nazariy ahamiyatini keltirib chiqaradi [S.Ashirboyev, 2021: 8]. O'zbek sheva va lahjalarini o'rganish hamisha dolzarb hayotiy ehtiyoj hamda zaruratni hosil qiladi.

Qipchoq shevalarini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishda Professor X.Doniyorovning Samarqand viloyati sharqiy hududi shevalarining etnogenetik va lingvistik xususiyatlari bo'yicha olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari e'tiborga molikdir. Olimning "O'zbek xalqining shajara va shevalari" (1968), "O'zbek tilining jlovchi dialektlarini adabiy til bilan qiyoslab o'rganish", "Eski o'zbek tili va qipchoq dialektlari" (1977), "Qipchoq dialektlarining leksikasi" (1979) va V.Egamovning "O'zbek tilining G'allaorol shevasi" (1955), H.G'ulomovning Jizzax shevasi kabi bir qancha ilmiy va monografik tadqiqotlar yaratilganligini alohida ta'kidlashimiz lozim.

Ona tilimizning uzoq moziydagi shakl-u shamoyilini tasavvur qilishda tadqiqotchilarga bebaho ashyoviy dalillar beradi. Biz ushbu maqolada turkiy tillarning qipchoq guruhiga kiruvchi Kashshof qishlog'i shevasidagi ba'zi qarindoshlik atamaları haqida fikr bildirmoqchimiz.

Ilmiy adabiyotlarda o'zbek tili turkiy tillarning qarluq, qipchoq va o'g'uz etnik guruhlari asosida tashkil topganligi ta'kidlanadi. O'zbek tili shevalarini atroflicha o'rganish faqat lingvistik xarakterga ega bo'libgina qolmasdan, balki o'zbek xalqining shakllanish tarixini, ya'ni uning etnogenetik jarayonini aniqlashda asosiy o'rin egallaydi.

O'zbek tilidagi qarindosh-urug'chilik so'zlari haqida M.Narziyeva, A.Ishayev kabi olimlarning bir qancha ilmiy maqolalari nashr qilingan. M.Narziyeva maqolasida qarindosh urug'chilik so'zlarining komponent tahlili haqida to'xtaladi va so'zlarning semantik jihatdan tahlil qiladi. A.Ishayev esa qarindoshlik terminlarining tarixiy va hozirgi ko'rinishlarda o'zgarish bor-yoqligi haqida ma'lumot beradi. Ma'lumki, boshqa so'z turkumlari qatori qarindoshlik terminlari ham tilning ichki va tashqi rivojlanishi qonuniyatlari asosida ayrimlari unitilib, yo'qolib ketadi. Lekin ularning asosiy qismi asrlar davomida avloddan avlodga o'tib saqlanib qoladi. Masalan, olimlarning aniqlashlaricha O'rxun-Enasoy yodnomalarida qayd etilgan so'zlardan 40% ga yaqin (bulardan ayrimlari fonetik o'zgarishlarga uchragan holda) hozirgi turkiy tillarning ko'pchiligida mavjud ekan. O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklari tilida qarindoshlik bildiruvchi *ota, ada, ana, aba, aka, acha, o'g'il, qiz, aka, singil, ini, chaluk, er, katuk, kelin, yigit, qarindosh* singari terminlar hozirgi turkiy tillar va ularning shevalarida aktiv so'z sifatida qo'llanmoqda [Saidova, 2021: 12].

O'zbek tilshunosligida leksikologiyaga oid ko'plab ishlar mavjud bo'lib, ularda o'zbek tili leksikasi sistem metodi yordamida tahlil qilinadi. Bunday ishlar sirasiga Sh.Rahmatullayev, I.Qo'chqortoyev, H.Ne'matov, E.Begmatov, R.Rasulov, R.Safarova, Sh.Iskandarova, D.Nabiyeva va boshqalarning tadqiqotlari kiradi va shulardan biz uchun eng ahamiyatlisi H.Ne'matov va R.Rasulovlarning "O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari" darsligidir [Ne'matov H., Rasulov R., 1995: 128]. Shuningdek, Mahmud Koshg'ariyning "Devon"idagi qarindoshlik terminlarining beshdan to'rt qismi o'zbek tili va shevalarida qariyb hech qanday o'zgarishsiz saqlanib qolgan [Ishayev, 1973: 34].

Kashshof qishlog'i shevasida bugun faol qo'llanishda bo'lgan qarindoshlikni bildiruvchi leksemalar o'ziga xos jihati bilan ajralib turadi. Quyida shevaga xos ayrim so'zlarni keltirib o'tamiz:

OTA. Kashshof qishlog'i shevasida *ota* termini o'zbek adabiy tili va uning shevalarida bo'lganidek, boshqa turkiy tillarda ham keng qo'llanuvchi ota terminidan anglatgan ma'nosi farq qilmagan holda, fonetik farqi bilan ajralib turadi. Hozirgi turkiy tillarning ko'pchiligida bosh unli ham so'nggi unli ham qadimgi turkiy (a) bilan *ata* deb talaffuz etiladi. Oltoy, xakas, tuva tillarida esa [t/d] jaranglashgan *ada* varianti bilan ishlatiladi. Qadimgi turkiy talaffuz variantini saqlagan turkiy tillarda *ata* termini yozma yodgorliklarda qayt qilingan *ata* termini bilan ham fonetik, ham semantik jihatdan mos keladi. Jumladan, Mahmud Koshg'ariyning "Devon" ida *ata* va jaranglashgan *ada* varianti ishlatiladi. O'rganilayotgan shevada uning *ota, ata, aka* shakllari ishlatiladi.

ONA. Turkiy tillar qarindoshlik sistemasida umuman o'zbek tili va uning shevalarida *ona* termini *ana* ma'nosida keng qo'llaniladi. *Ana* termini fonetik qurilishi va anglatgan ma'nosiga ko'ra qadimgi yozma yodgorliklarda qayd qilingan *ana* terminiga mos keladi. Lekin, turkiy tillar va uning sheva xususiyatlariga ko'ra, uning turli xil variantlari yuzaga kelgan. Oltoy, Qozoq, qoraqalpoq, qirg'iz, tuva tillarida *ene*; Volga bo'yi turklari tillarida *eni, enne, enkey, inyee, eney, anna*; xakas yoqut tillarida; *ine, iney va iye* kabi variantlar amal qiladi. Ona terminining etimologiyasi va genezisi haqida turli fikrlar bayon qilingan. S.V.Sevortyan *ana* terminining 8 xil ma'no anglatib, ana ma'nosini ifodalashi asosiy rol o'ynaydi, - deydi. Ushbu atama Kashshof qishlog'i shevasida uning *ona, ena, opa* shakllari faol ishlatiladi.

AKA. Aka leksemasi o'zbek va turkiy tillarda qon-qarindoshlik bildiruvchi termin sifatida qo'llaniladi. Bir ota onadan tug'ilgan yosh jihatdan o'zidan katta erkak kishiga nisbatan, o'zidan kichik singillari ukalari tomonidan aka termini qo'llanadi. Turkiy tillarda *aka* terminini varianti sifatida *og'a, birodar* terminlari qo'llansa-da, o'zbek tilida faqat aka shaklida qo'llaniladi. O'rganilayotgan shevada ham *aka, akacha/akcha* shaklida qo'llaniladi.

UKA. O'zbek tilida o'zidan kichik erkak kishilarga nisbatan uka termini qo'llanib, uning turkiy tillardagi varianti *ini*. O'zbeklarda *qayin uka, qayin ini* kabi giponimlar ham mavjud. Qishloq shevasida *uka, ukacha/ukcha* tarzida faol qo'llanadi.

OPA. O'zbek tilining ayrim shevalarda *opa* giponimining *apa, aya, opcha* kabi variantlari mavjud bo'lib, ular anglatgan ma'no opaning leksik ma'nosiga to'g'ri keladi. Ushbu leksema ba'zi qipchoq dialektlari uchun *ona* o'rnida ham qo'llaniladi. qishloq shevasida esa *opa, opacha/opcha* tarzida ishlatiladi.

SINGIL. Singil so'zi qon-qarindoshlik atamasi sifatida o'zbek va turkiy tillarda faol ishlatiladi. Singil termini opa terminiga nisbatan antonimik munosabatda bo'ladi. Mazkur shevada esa *singil* tarzida ishlatiladi.

AMAKI. 1. Otasining akasi yoki ukasini ifodalash uchun o'zbek tilida amaki atamasi qo'llaniladi; 2. O'zidan katta kishilarga hurmat yuzasidan murojaat qilishda ham amaki leksemasi ishlatiladi. Ushbu atama qipchoq lahjasiga mansub Qashqadaryo va Surxondaryo viloyati sheva vakillari tilida otaning aka va ukasiga nisbatan ishlatiladi. Hozirgi o'zbek adabiy tilida faol qo'llanadigan mazkur atama Kashshof qishlog'i shevasida *aka* ko'rinishida faol qo'llaniladi.

TOG'A. O'zbek dabiylari va uning shevalarida *tog'a* qarindoshlik termini, barcha turkiy tillarda bo'lganidek, anglatgan ma'nosiga ko'ra barqaror hisoblanib, onaning aka va ukasini ifodalash uchun ishlatiladi. Mazkur leksema shevada *tog'a/tag'a* tarzida fonetik o'zgarish bilan faol ishlatiladi.

XOLA. O'zbek tili va uning shevalarida *xola* qarindoshlik termini, barcha turkiy tillarda bo'lganidek, anglatgan ma'nosiga ko'ra barqaror hisoblanib, onaning opa va singlisini bildiradi. Kashshof qishlog'i shevasida *xola/xala(qola)* ko'rinishida fonetik o'zgarish bilan ishlatiladi.

KELIN OYI termini o'zbek tili uchun umumiy hodisa. Turkiy tillarning barchasida *kelin* // *gelin* shaklida ishlatiladi. Kelin terminining genezisi haqida olimlar deyarli bir fikrga kelishgan. Mazkur termin fe'l o'zagi *ke / kelmoq* fe'lga, fe'l va ot yasovchi - *in, - un* affiksalarining qo'shilishi orqali *kelgan, oilaga qo'shilgan, kelgindi* ma'nosini anglatadi. Mazkur atama shevada *yanga, checha, kelinoyi (juda kam)* ko'rinishlarida ishlatiladi.

POCHCHA. O'zbek tili va uning shevalarida mazkur termin pochcha shaklida keng qo'llaniladi. Lekin o'zbek shevalarida uning *yezda, jezda* sinonimlari ham amal qilib, har ikki variantda o'zidan katta opalari xola va ammalarining turmush o'rtog'i ma'nosini anglatadi. Qishloq shevasida *pochcha, jezda* varianti mavjud bo'lib, aynan opaning turmush o'rtog'i ma'nosini ifodalaydi. *Pochcha* opaning turmush o'rtog'iga nisbatan, *jezda* atamasi esa ammaning turmush o'rtog'iga nisbatan (yoshi keksalarga nisbatan) qo'llaniladi.

BUVI. O'zbek tilida *buvi* so'zi qon-qarindoshlik termini sifatida nevarasi tomonidan aytiladigan, otaning onasi ma'nosini ifodalab keluvchi so'zdir. O'zbek adabiy tilida *buvi* varianti qabul qilingan bo'lib, shevalarda yuqorida keltirilgan *ena, acha, ona, katta buvi* kabi ko'rinishlari mavjud. Mazkur atama o'rganilayotgan shevada *katta ena (kattana)* (otaning va onaning onasi) varianti qo'llaniladi.

BUVA. Qon-qarindoshlik termini sifatida nevarasi tomonidan aytiladigan, otaning otasi tushunchasini ifodalab keluvchi so'zdir. O'zbek tilida bu ma'noni ifodalash uchun bir necha variantlar mavjud. *Buva, bobo, katta, opoqi, opoq dada, katta dada, katta ota* kabilar. Mazkur atama o'rganilayotgan shevada *katta ata* (otaning va onaning onasi) ko'rinishida faol qo'llaniladi.

XOLAVACHCHA. O'zbek adabiy tilida *xolavachcha* so'zi qon-qarindoshlik termini sifatida qo'llaniladigan atama bo'lib, opa-singilning farzandlari ma'nosini ifodalab keluvchi so'zdir. O'zbek adabiy tilida *xolavachcha* varianti qabul qilingan bo'lib, shevalarda *bo'la* kabi ko'rinishi ham mavjud. Mazkur atama o'rganilayotgan shevada *bo'la* variantida qo'llaniladi.

Qarindoshlik terminlarining yaratilish tarixi insoniyat tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lib, jamiyat, oila, qarindosh-urug'chilik orasidagi real munosabatlarni ifodalaydi. Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, o'rtada uzoq muddat o'tgan bo'lishiga qaramay qiyosiy tahlilga tortilgan so'zlarning aksariyati bugun o'zbek adabiy tili hamda mavjud shevalarimizda faol ishlatilib kelinmoqda. Qarindoshlik iplari bilan bog'liq bo'lgan odamlarning unga, munosabatini va uning boshqalarga bo'lgan munosabatini ham belgilaydi. Qavm-qarindoshlik tushunchasini bildiruvchi

ushbu leksemalarning ba'zilar ma'no o'zgarishiga uchragan bo'lsa, ayrimlari fonetik o'zgarishlar bilan hozirgi adabiy tilda istifoda qilinmoqda. Bu esa, tilimiz, shevalarimiz va xalqimizning tarixiga borib tutashadi. Fonetik va leksik jihatdan o'ziga xos bo'lgan Kashshof qishlog'i shevasini sinchiklab o'rganish, qiyosan tahlil qilish adabiy tilning yangi, ekvivalenti yo'q so'zlar, leksemalar bilan boyitish bilan birga adabiy tilda yo'q, uning shevalarida ma'nosi torayib borayotgan terminlarni aniqlashga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent. 2021. – B. 8.
2. Xidiraliyeva Z. O'zbek tilining Iqon shevasi. Fil.fan.bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023-yil.
3. Saidova M.. O'zbek shevalaridagi qarindoshlik terminlarining leksik-semantik xususiyatlari (monografiya). – Toshkent, 2021-yil.
4. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 128 s.
5. Ishayev I.A.. Turkiy tillarda qarindoshlik terminlari o'zgarganmi? O'TA, 1973, – № 6. 34 b.
6. Абдушукуров Б. “Девону луғотит турк” ва ўзбек тили шевалари. “O'zbek shevalari tadqiqotlari: amaliyot, metodologiya va yangicha yondashuv” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi materiallari (Professor Samixon Ashirboyev tavalludining 75 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan), – Toshkent, ToshDO'TAU, 2021-yil, 22-may. 180-bet.
7. Маҳмуд Қошғарий, Девону луғотит-турк / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. Т. I-III. – Тошкент: ФАН, 1960-1963.
8. Ўзбек халқ шевалари луғати. – Тошкент: ФАН, 1971.

